

Språkvårdsspalten

Signaturen »Gamla Maria» ställer följande frågor:

1

Varför heter det *chefredaktör* men *chefsläkare*? — I ord som börjar med *chef-* lämnas *s* rätt ofta bort, om sammansättningen betyder »den högste, huvud-». Detta stämmer i fråga om *chefredaktör*. Regeln följs dock inte alltid. Det heter nämligen både *chefläkare* och *chefs-läkare*. Språkvårdsmän brukar rekommendera formen *chefläkare*. Om däremot sammansättningen med *chef-* avser t. ex. ett biträde till chefen eller något som en chef har att göra med, utsättes *s* i sammansättningsfogen: *chefsassistent*, *chefssegenskaper*. Den regeln gäller alltid.

2

Heter det *göra upp en sak* eller *göra upp om en sak*? — Båda uttrycken är riktiga, men har något olika betydelse. *Göra upp om* betyder »komma överens om», »avtala om», t. ex. »de gjorde upp om priset», *göra upp* används däremot i betydelser som »avgöra», »avsluta»: »de gjorde upp saken med knytnävarna».

3

Är det rätt att bruka ordet *reklamera* i betydelsen »göra reklam»? — Av gammalt brukas *reklamera* med en grundbetydelse »kräva tillbaka». Man kan *reklamera* en postförsändelse, som man väntar men inte har fått, och man kan *reklamera* en vara hos leverantören, det vill säga man anmärker på dess kvalitet. På senare tid har *reklamera* börjat förekomma i betydelsen »göra reklam för»: firman reklamerade för sina varor. Den användningen stöter många. Å andra sidan tror jag vi alla godtar orden *uppreklamerad* och *överreklamerad*. Jag vill inte förkasta *reklamera* = göra reklam för. Om det brukas, måste det dock användas tillsammans med *för*. Då kan man skilja mellan *reklamera för varan* och *reklamera varan*. Det senare uttrycket betyder »göra anmärkningar mot den» och — i postspråk — »kräva att postverket skall skaffa fram den».

4

Heter det *fel* eller *orätt telefonnummer*? — Användningen

av ordet *fel* i betydelsen »orätt», »annan än den rätta» är ett exempel på hur språket förändras. Från vanliga uttryck som »detta är fel», vilket uppfattades som betydande »detta är oriktigt» spred sig *fel* till användningar av typen *fel bok*, *fel nummer*. För något tiotal år sedan brukade t. ex. *fel nummer* anses olämpligt i vardat skriftspråk. Nu är man tolerantare, men »Svensk handordbok» (1966) anser att *fel* i betydelsen »en annan än den rätta» — således just i t. ex. *fel nummer* — är något vardagligt. Valet mellan *orätt nummer* och *fel nummer* är en stilfråga.

5

Varifrån kommer ordet *tromant*? — Ordet är ett dialektord som brukas i uttryck som *ta med tromant* »ta med våld» och *på tromant*. Det uttalas med *o* som i *tro* och med betoning på *-mant*, rimmande med t. ex. *slant*. Vi har här att göra med ordet *trugmant* som förekom i svenskt skriftspråk ännu i början av 1800-talet och betydde »ogärna». Förra leden kommer av *truga*, som i äldre svenska betydde »hota» liksom det motsvarande norska och danska *true* gör än i dag. Senare leden är samma som i *självmant* och kommer av *mana*.

När dialekterna, både hos oss och i Sverige, har betoning på *mant*, visar det att ordet har ombildats (troligen i gamla tiders stadsspråk) efter de ursprungligen latinska och franska orden på *-ment* och *-mang* som *moment* och *finemang*.

6

Varifrån kommer ordet *tykelt*? — Också detta ord hör i nutiden hemma i folkmål. Det fanns i de svenska landskapslagarna från 1200- och 1300-talen i formen *thikla*. Både detta ord och det nutida *tykelt* betyder »ofta». Ordet hör samman med »tjock». Betydelse-sammanhanget »tjockt» — »ofta» kan jämföras med *tät* och (titt och) *tätt*.

Jag tackar för hälsningarna. — Frågor kan sändas till Vbl:s redaktion (märk kuvertet »Språkvårdsspalten») eller till mig, adress: Knektvägen 3 C, Helsingfors 40.

CARL-ERIC THORS

Institutet för de inhemska språken
<http://www.sprakinstitutet.fi>